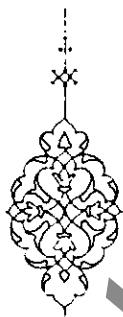

ائتلاف‌های سیاسی
در جمهوری اسلامی ایران

www.ketab.ir

سرشناسه:

عنوان و نام پدیدآور:

مشخصات نشر:

مشخصات ظاهری:

فروست:

شابک:

وضعیت فهرست‌نویسی:

موضوع:

موضوع:

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده:

رده‌بندی کنگره:

رده‌بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی:

حسین قزل‌ایاق، ایمان، ۱۳۵۹-

ائتلاف‌های سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، / ایمان حسین قزل‌ایاق.

تهران: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۱.

۴۳۶ ص.

مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی: ۸۱۳۳.

جامعه‌شناسی سیاسی: ۳۲.

۸۷۰۰۰ ریال: ۳- ۶۰۰- ۴۱۹- ۹۶۴- ۹۷۸

فیفا

حزب‌های سیاسی - ایران - تاریخ - قرن ۱۴.

جامعه‌شناسی سیاسی - ایران.

ایران - اوضاع اجتماعی - قرن ۱۴.

ایران - سیاست و حکومت - قرن ۱۴.

مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

۱۳۹۱ الف ۴ق/۴۹۹ DSR

۹۵۵/۰۸۴۰۴۵۲

۲۸۸۳۵۲۹

مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات

عنوان: اتلاف‌های سیاسی در جمهوری اسلامی ایران

تألیف: ایمان حسین قزل‌ایاق

نوبت چاپ: اول، بهار ۱۳۹۱

شمارگان: ۱۵۰۰ قیمت: ۸۷۰۰ تومان

حروف‌چینی و لیتوگرافی: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

چاپ و صحافی: چاپخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۱۹-۶۰۰-۳

ISBN 978-964-419-600-3

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، روبه‌روی پمپ بنزین اسدی، پلاک ۱۹۵۴.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی. صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۳۸۹۶ تلفن: ۲۲۲۱۱۱۹۴ تلفکس: ۲۲۲۱۱۱۷۴

www.irde.ir

این اثر یکی از موضوعات «طرح
تدوین تاریخ انقلاب اسلامی» است
که در مرکز اسناد انقلاب اسلامی
تهیه شده و کلیه حقوق آن برای
مرکز محفوظ می‌باشد.

www.ketab.ir

فهرست مطالب

مقدمه	۱۷
پیشگفتار	۱۹
بخش اول:	
بررسی نظری مفهوم ائتلاف سیاسی	۲۵
فصل اول: بررسی مفهوم ائتلاف از منظر جامعه‌شناسی	۲۷
گفتار اول: رویکردهای سنتی و جدید در جامعه‌شناسی	۲۸
۱- انگاره‌ها و الگوهای سنتی در جامعه‌شناسی	۲۸
۱-۱- الگوی واقعیت‌های اجتماعی	۳۱
۱-۲- الگوی تعریف اجتماعی	۳۲
۱-۳- الگوی رفتار اجتماعی	۳۳
۲- رویکردهای جدید در جامعه‌شناسی	۳۶
گفتار دوم: بررسی جامعه‌شناختی مفهوم روابط اجتماعی	۳۸
۱- مفهوم کنش اجتماعی	۳۸
۱-۱- انواع کنش‌ها	۳۹
۱-۲- عوامل مؤثر بر کنش‌ها	۴۰
۱-۲-۱- هنجارها	۴۰
۱-۲-۲- عادات	۴۰
۲- رفتارهای اجتماعی	۴۱

- ۲-۱- عوامل درونی مؤثر بر رفتارهای اجتماعی..... ۴۲
- ۲-۱-۱- عادات..... ۴۲
- ۲-۱-۲- قصد و نیت..... ۴۲
- ۲-۱-۳- انگیزه‌ها و اهداف..... ۴۳
- ۲-۱-۴- نگرش‌ها..... ۴۳
- ۲-۱-۵- ویژگی‌های شخصیتی..... ۴۴
- ۲-۲- عوامل بیرونی مؤثر بر رفتارهای اجتماعی..... ۴۴
- ۲-۲-۱- ادراکات..... ۴۴
- ۲-۲-۲- تصورات قالبی..... ۴۵
- ۲-۲-۳- هویت‌های اجتماعی..... ۴۵
- ۲-۲-۴- فرایندهای شناختی..... ۴۵
- ۲-۲-۵- مه‌جان‌ها و عواطف..... ۴۶
- ۴-۱- رفتارهای رابطه‌ای..... ۴۸
- ۴-۱-۱- عوامل و شرایط مؤثر بر رفتارهای رابطه‌ای..... ۵۰
- ۴-۱-۲- رفتارهای رقابتی-تخاصمی..... ۵۱
- ۴-۱-۳- عوامل مؤثر بر کاهش رفتارهای تخصصی..... ۵۲
- ۵- تبیین رفتارهای اجتماعی بر پایه‌ی نظریات تلفیقی..... ۵۴
- ۵-۱- نظریه‌ی ساخت‌یابی..... ۵۵
- ۵-۲- نظریه‌ی ساختار-کارگزار..... ۵۸
- ۶- لزوم بررسی ائتلاف از منظر چندسطحی..... ۶۰
- فصل دوم: ماهیت ائتلاف‌های سیاسی..... ۶۱**
- گفتار اول: مفهوم ائتلاف سیاسی..... ۶۲**
- ۱- تعریف ائتلاف..... ۶۲
- ۲- انواع ائتلاف‌ها..... ۶۵
- ۳- مراحل شکل‌گیری ائتلاف..... ۶۵
- ۴- شرایط و عوامل شکل‌گیری ائتلاف..... ۶۶
- ۵- عوامل پایداری ائتلاف..... ۶۷

گفتار دوم: مفهوم اجماع.....	۶۹
۱- مفهوم اجماع، وفاق و همگرایی.....	۶۹
۲- کارکردهای اجماع.....	۷۲
۳- عوامل و شرایط حصول به اجماع.....	۷۳
۴- اهداف اجماع.....	۷۵
۵- موضوع اجماع.....	۷۶
۶- فرایند و چگونگی دستیابی به اجماع.....	۷۶
۷- زمان‌بندی اجماع.....	۷۷
فصل سوم: الگوی تبیین شکل‌گیری یا گسست ائتلاف‌های سیاسی.....	۷۹
گفتار اول: بررسی عوامل ایستاری در شکل‌گیری یا گسست ائتلاف‌های سیاسی.....	۸۱
۱- سرمایه‌ی اجتماعی.....	۸۱
۲- اعتماد.....	۸۳
۲-۱- مفهوم اعتماد.....	۸۳
۲-۲- اعتماد شخصی و اجتماعی.....	۸۴
۲-۳- برخی خصوصیات اعتماد.....	۸۶
۲-۳-۱- اعتماد به‌عنوان جایگزین اجبار.....	۸۶
۲-۳-۲- نسبت عدم تعین و اعتماد.....	۸۶
۲-۳-۳- سوءاستفاده از اعتماد.....	۸۷
۲-۴- شرایط و زمینه‌های قابل اعتماد بودن.....	۸۸
۲-۵- عوامل و شرایط دستیابی به اعتماد.....	۹۰
۲-۶- شرایط استحکام و تداوم اعتماد.....	۹۳
۲-۷- کارکردهای اجتماعی اعتماد.....	۹۵
۲-۸- آثار بی‌اعتمادی اجتماعی.....	۹۵
۲-۹- ضمانت‌ها برای کارکردی نمودن اعتماد.....	۹۶
۲-۹-۱- قواعد و تنظیمات رسمی.....	۹۷
۲-۹-۲- سنت‌ها.....	۹۷
۲-۹-۳- نهادها.....	۹۷

- گفتار دوم: بررسی عوامل ساختاری..... ۹۸
- ۱- تعریف و گونه‌شناسی نهادمندی سیاسی..... ۹۸
- ۱-۱- مفهوم نهادمندی..... ۹۸
- ۱-۲- گونه‌شناسی رویکردهای نهادمندی..... ۱۰۰
- ۱-۲-۱- دولت - ملت‌سازی..... ۱۰۱
- ۱-۲-۲- تقویت احزاب و گروه‌های صنفی..... ۱۰۲
- ۲- گونه‌شناسی نهادهای سیاسی..... ۱۰۳
- گفتار سوم: مطالعه رفتاری (کارگزاری)..... ۱۰۵
- ۱- رقابت و کشمکش‌های سیاسی..... ۱۰۶
- ۲- عوامل بروز کشمکش و تضاد سیاسی..... ۱۰۹
- ۳- کارکردهای تضادهای سیاسی..... ۱۱۰
- ۴- گونه‌شناسی رقابت‌های سیاسی..... ۱۱۱
- ۵- رابطه‌ی رقابت و اعتماد..... ۱۱۳
- ۵-۱- اعتماد و رقابت در عرصه‌ی ساخت‌های اجتماعی..... ۱۱۴
- ۵-۲- اعتماد و رقابت در عرصه‌ی کش‌های اجتماعی..... ۱۱۵
- ۶- الگوهای اجماع و رقابت..... ۱۱۷

بخش دوم:

- بررسی ائتلاف‌های سیاسی در ایران..... ۱۲۱
- فصل اول: بررسی ائتلاف‌ها و گسست‌ها پیش از انقلاب اسلامی..... ۱۲۳
- گفتار اول: دوران انقلاب مشروطه..... ۱۲۳
- ۱- انقلاب مشروطه، حاصل اولین ائتلاف نوین در ایران..... ۱۲۵
- ۲- گسست در ائتلاف گروه‌های مشروطه‌خواه و آغاز استبداد صغیر..... ۱۲۷
- ۳- کشمکش‌های سیاسی در مشروطه‌ی دوم..... ۱۲۹
- گفتار دوم: دوران پهلوی..... ۱۳۰
- ۱- رضاشاه و تمرکز منابع قدرت..... ۱۳۰
- ۲- اصلاحات رضاشاه و تغییر در صورتبندی اجتماعی و نخبگان سیاسی..... ۱۳۰

۳- پیش‌زمینه‌ی شکل‌گیری پهلوی دوم	۱۳۲
۴- کشمکش‌ها در دهه‌ی اول پهلوی دوم	۱۳۳
۵- احزاب سیاسی در پهلوی دوم	۱۳۳
۶- گروه‌بندی‌های غیررسمی حکومتی بین سال‌های ۲۰-۳۲	۱۳۵
۷- مناسبات میان نخبگان سیاسی در پهلوی دوم	۱۳۷
فصل دوم: دهه‌ی اول جمهوری اسلامی	۱۴۱
گفتار اول: دولت موقت	۱۴۱
۱- گروه‌بندی‌های سیاسی در ابتدای انقلاب	۱۴۱
۲- کشمکش‌های سیاسی در زمان دولت موقت	۱۴۶
۳- وضعیت گروه‌های چپ مارکسیست	۱۴۷
۴- ائتلاف‌های موجود در انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی	۱۴۸
۵- اختلافات موجود به هنگام تدوین قانون اساسی	۱۴۹
گفتار دوم: دوره‌ی ریاست‌جمهوری بنی‌صدر	۱۵۲
۱- انتخابات اولین دوره‌ی ریاست‌جمهوری	۱۵۲
۲- بروز دودستگی در جامعه‌ی روحانیت بر سر حمایت از بنی‌صدر	۱۵۲
۳- ریاست‌جمهوری بنی‌صدر	۱۵۴
۳-۱- برگزاری انتخابات اولین دوره‌ی مجلس	۱۵۵
۳-۲- اختلافات بنی‌صدر و رجایی	۱۵۶
۳-۳- مسئله‌ی جنگ و تشدید اختلاف‌ها	۱۵۷
۳-۴- تنش‌ها پس از سخنرانی ۱۴ اسفند بنی‌صدر	۱۵۸
۳-۵- فرایند عزل بنی‌صدر	۱۵۹
۴- انتخاب رجایی به‌عنوان دومین رئیس‌جمهور	۱۶۳
گفتار سوم: دوره‌ی اول ریاست‌جمهوری آیت‌الله خامنه‌ای	۱۶۵
۱- برگزاری سومین دوره‌ی ریاست‌جمهوری	۱۶۵
۲- بروز تحول در گروه‌بندی نخبگان سیاسی از سال ۱۳۶۰	۱۶۵
۳- شکل‌گیری روند گسست در میان جناح‌های سیاسی	۱۷۰
۳-۱- روند شکل‌گیری تضادها در دولت و احزاب	۱۷۲

- ۳-۲- اختلاف در سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی ۱۷۴
- ۳-۳- اختلافات داخلی در حزب جمهوری اسلامی ۱۷۷
- گفتار چهارم: دومین دوره ریاست جمهوری آیت‌الله خامنه‌ای ۱۸۵
- ۱- برگزاری چهارمین دوره انتخابات ریاست جمهوری ۱۸۵
- ۲- چالش در مورد انتخاب نخست‌وزیر ۱۸۶
- ۳- مواضع جناح راست بعد از انتخاب نخست‌وزیر ۱۸۸
- ۴- انشعاب در جامعه روحانیت مبارز و ظهور مجمع روحانیون مبارز ۱۸۸
- ۵- برگزاری انتخابات مجلس سوم ۱۹۱
- ۶- جریان مشور برادری ۱۹۲
- ۷- ادامه‌ی اختلافات بر سر سیاست‌های اقتصادی دولت ۱۹۳
- ۸- اختلافات پیرامون سیاست‌های اقتصادی پس از جنگ ۱۹۴
- فصل سوم: دهه‌ی دوم جمهوری اسلامی ۱۹۷
- گفتار اول: دوره‌ی اول ریاست جمهوری هاشمی‌رفسنجانی ۱۹۸
- ۱- انتخابات پنجمین دوره ریاست جمهوری ۱۹۸
- ۲- رویکردهای اقتصادی دولت هاشمی ۱۹۸
- ۳- بازتاب سیاست‌های اقتصادی دولت در فضای فرهنگی - سیاسی ۲۰۰
- ۴- برگزاری انتخابات مجلس خبرگان ۲۰۲
- ۵- رقابت‌های حزبی در انتخابات مجلس چهارم ۲۰۲
- ۶- انزوای جناح چپ و بروز اختلاف در جناح راست ۲۰۶
- گفتار دوم: دوره‌ی دوم ریاست جمهوری هاشمی‌رفسنجانی ۲۰۸
- ۱- رقابت‌های سیاسی در ششمین دوره انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۸
- ۲- دولت دوم هاشمی و گرایش به جناح راست ۲۰۸
- ۳- ائتلاف‌ها و گسست‌ها پیش از انتخابات مجلس پنجم ۲۰۹
- ۳-۱- اختلاف در جامعه روحانیت تهران ۲۰۹
- ۳-۲- ظهور گروه‌های سیاسی جدید ۲۱۱
- ۳-۲-۱- شکل‌گیری کارگزاران سازندگی ۲۱۱
- ۳-۲-۲- جمعیت دفاع از ارزش‌های انقلاب اسلامی ۲۱۹

۳-۲-۳- حزب اعتدال و توسعه.....	۲۲۲
۴- جناح چپ در آستانه‌ی انتخابات مجلس پنجم.....	۲۲۳
۵- رقابت‌ها در انتخابات دوره‌ی پنجم مجلس شورای اسلامی.....	۲۲۵
۶- تحول در جناح‌بندی سیاسی ایران پس از انتخابات مجلس پنجم.....	۲۲۷
۱- ۶- موقعیت جناح چپ پس از انتخابات مجلس پنجم.....	۲۲۷
۲- ۶- موقعیت جناح راست پس از انتخابات مجلس پنجم.....	۲۲۹
گفتار سوم: دولت اول سیدمحمد خاتمی.....	۲۳۰
۱- پیش‌زمینه‌های برگزاری هفتمین دوره‌ی انتخابات ریاست‌جمهوری.....	۲۳۰
۲- رقابت گروه‌های سیاسی در هفتمین دوره‌ی انتخابات ریاست‌جمهوری ...	۲۳۱
۳- زمینه‌ی شکل‌گیری جریان چپ مدرن (اصلاح‌طلبی).....	۲۳۵
۴- برگزاری انتخابات هفتمین دوره‌ی ریاست‌جمهوری.....	۲۳۷
۵- نگاهی به جریان‌های سیاسی پس از دوم خرداد ۷۶.....	۲۳۸
۱- ۵- شکل‌گیری گفتمان اصلاح‌طلبی.....	۲۳۸
۱- ۵- تأسیس جبهه‌ی مشارکت ایران اسلامی.....	۲۳۹
۲- ۵- پیروزی اصلاح‌طلبان در انتخابات شوراها.....	۲۴۰
۲- ۵- جناح راست پس از دوم خرداد.....	۲۴۱
۳- ۵- نشست مشترک مجمع روحانیون و جامعه‌ی روحانیت.....	۲۴۱
۶- انتخابات دوره‌ی ششم مجلس شورای اسلامی.....	۲۴۲
فصل چهارم: دهه‌ی سوم جمهوری اسلامی.....	۲۴۵
گفتار اول: دوره‌ی دوم ریاست‌جمهوری سیدمحمد خاتمی.....	۲۴۵
۱- انتخابات دومین دوره‌ی شورای شهر.....	۲۴۵
۲- ظهور گفتمان اصولگرایی.....	۲۴۷
۳- ائتلاف‌ها و گسست‌ها، درون جریان اصلاح‌طلب.....	۲۵۵
۴- ائتلاف‌ها در انتخابات مجلس هفتم.....	۲۶۴
۵- اصلاح‌طلبان پس از انتخابات مجلس هفتم.....	۲۶۶
۶- نقد عملکرد جریان اصلاح‌طلبی پس از دوم خرداد ۷۶.....	۲۷۴
۷- ائتلاف‌ها و گسست‌ها در جریان اصولگرایی.....	۲۷۶

- گفتار دوم: دوره‌ی اول ریاست‌جمهوری محمود احمدی‌نژاد ۲۷۷
- ۱- برگزاری نهمین دوره‌ی انتخابات ریاست‌جمهوری ۲۷۷
- ۲- اصولگرایان و انتخابات ریاست‌جمهوری نهم ۲۷۹
- ۳- اصلاح‌طلبان و انتخابات ریاست‌جمهوری نهم ۲۸۳
- ۴- اصلاح‌طلبان پس از انتخابات نهم ۲۸۷
- ۴-۱- تأسیس حزب اعتماد ملی ۲۸۸
- ۴-۲- تحولات داخلی اصلاح‌طلبان بعد از انتخابات ۲۹۰
- ۴-۳- مناسبات جناح اصلاح‌طلب و اصولگرا پس از انتخابات ۲۹۱
- ۵- اصولگرایان بعد از انتخابات نهم ۲۹۵
- ۶- گروه‌های سیاسی در آستانه‌ی برگزاری هشتمین دوره‌ی انتخابات مجلس ۲۹۷

بخش سوم:

- تبیین ائتلاف‌ها و گسست‌های سیاسی در ایران ۳۰۳
- فصل اول: عوامل مؤثر بر ائتلاف سیاسی در جمهوری اسلامی ایران ۳۰۵
- گفتار اول: بررسی وضعیت اعتماد بین‌نخبگان سیاسی ۳۰۸
- ۱- ویژگی‌های ایستاری نخبگان سیاسی ایران تا پیش از انقلاب اسلامی ۳۰۹
- ۲- سنجش اعتماد در دهه‌ی اول جمهوری اسلامی ۳۱۵
- ۳- سنجش اعتماد در دهه‌ی دوم جمهوری اسلامی ۳۱۶
- ۴- سنجش اعتماد در دهه‌ی سوم جمهوری اسلامی ۳۱۹
- گفتار دوم: بررسی وضعیت نهادمندی سیاسی ۳۲۱
- ۱- وضعیت نهادمندی پیش از انقلاب اسلامی ۳۲۲
- ۲- نهادمندی در دهه‌ی اول جمهوری اسلامی ۳۳۰
- ۳- نهادمندی در دهه‌ی دوم جمهوری اسلامی ۳۳۱
- ۴- نهادمندی در دهه‌ی سوم جمهوری اسلامی ۳۳۳
- گفتار سوم: خصوصیات رقابت‌های سیاسی ۳۳۵
- ۱- رقابت‌های سیاسی تا پیش از انقلاب اسلامی ۳۳۵
- ۲- رقابت‌های سیاسی در دهه‌ی اول جمهوری اسلامی ۳۳۷

۳۴۲	۴- رقابت‌های سیاسی در دهه‌ی سوم جمهوری اسلامی
۳۴۵	فصل دوم: آسیب‌شناسی ائتلاف‌های سیاسی در جمهوری اسلامی
۳۴۵	گفتار اول: تحلیل ائتلاف‌های سیاسی
۳۴۵	۱- بررسی مطلوبیت‌های عقلانی پیوستن به ائتلاف
۳۵۱	۲- بررسی معایب جناح‌بندی (ائتلاف‌های کوتاه‌مدت) به جای تحزب
۳۵۳	۳- ویژگی‌های عینی ائتلاف‌های سیاسی در جمهوری اسلامی ایران
۳۵۸	گفتار دوم: متغیرهای شتاب‌دهنده‌ی گسست‌ها در جمهوری اسلامی ایران
۳۵۹	۱- عوامل اولیه: (خط‌مشی‌ها و ساختارهای درون‌گروهی)
۳۵۹	۱-۱- عدم شفافیت در رویه‌های سیاسی
۳۶۰	۱-۲- اختلاف در دیدگاه‌های فقهی
۳۶۰	۱-۳- اختلاف در دیدگاه‌های اقتصادی
۳۶۱	۱-۴- فقدان ساختار مشخص در داخل گروه‌های سیاسی
۳۶۲	۱-۵- عدم وجود تجانس داخلی
۳۶۲	۱-۶- نامشخص بودن برنامه‌های حزبی پس از به قدرت رسیدن
۳۶۲	۲- عوامل ثانویه: (عوامل زمینه‌ای و رفتاری)
۳۶۲	۲-۱- وضعیت عدم وجود رقیب سیاسی
۳۶۳	۲-۲- عدم مشورت‌پذیری طیف‌های سیاسی
۳۶۳	۲-۳- انتخابات، نقطه‌ی آغازین اختلافات
۳۶۷	نتیجه‌گیری
۳۷۱	کتابنامه
۳۸۷	نمایه

مقدمه

موضوعاتی نظیر اتحاد، وحدت و همبستگی، از دغدغه‌های اصلی در سطوح مختلف مدیریتی، سیاست‌گذاری و نظریه‌پردازی بوده است. در واقع انسجام، نظم و اتحاد همیشه در مقابل اختلاف، بی‌نظمی، عدم انسجام و تضاد وجود داشته است و تقریباً می‌توان گفت تاریخ سیاسی معاصر تحت تأثیر و ملهم از همین اختلافات، تضادها و پیوندها چه در سطح اجتماعی و سیاسی داخلی کشورها و چه در سطح روابط بین‌الملل بوده است. اما از دیدگاه جامعه‌شناسی سیاسی نیز یکی از پدیده‌های قابل بررسی، موضوع اختلافات و تضادها از یکسو و اتحادها و پیوندها از سوی دیگر در میان بازیگران عرصه‌ی سیاست است و اساساً از دیدگاه گروهی از دانشمندان، علم جامعه‌شناسی علم بررسی تضادها و پیوندها محسوب می‌شود.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز یکی از مسائل و دغدغه‌های اصلی و چالش‌برانگیز، مسئله‌ی وحدت و اتحاد میان گروه‌ها و نخبگان سیاسی بوده است. به‌گونه‌ای که شعار «وحدت کلمه» یکی از کلیدواژه‌های اصلی سخنان حضرت امام (ره) محسوب می‌شد.

همچنین اختلاف‌ها و گسست‌ها به‌عنوان پدیده‌های اجتناب‌ناپذیر دارای کارکردهای ویژه‌ای از جمله تأثیر مستقیم بر هویت‌یابی گروه‌بندی‌های سیاسی هستند. از این روی کثرت این ائتلاف‌ها و گسست‌ها، خصوصاً در یک نظام سیاسی مثل جمهوری اسلامی که محصول یک انقلاب عظیم سیاسی-اجتماعی بود، غیرعادی تلقی

نمی‌شود. در این کتاب تلاش شده است زمینه‌ها، دلایل، ویژگی‌ها و پیامدهای انشعاب‌ها و ائتلاف‌های سیاسی در میان گروه‌ها و جناح‌های سیاسی داخل ساختار جمهوری اسلامی، مورد بررسی و آسیب‌شناسی قرار گیرد.

در پایان ضمن تشکر از زحمات مؤلف کتاب از تلاش‌ها ناظران علمی اثر آقایان: دکتر اکبر اشرفی، علی‌گُردی و دکتر رشید جعفرپور و همکاران محترم در مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات قدردانی می‌شود.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی

www.ketab.ir

پیشگفتار

ائتلاف سیاسی روئادی است که در آن کنشگران و گروه‌های سیاسی برای رسیدن به هدفی مشخص گردهم می‌آیند. اما اینکه ائتلاف، برای رسیدن به چه هدفی باشد، موضوع ائتلاف چه باشد و نوع کنشگران از چه جایگاهی برخوردار باشند، موضوعاتی هستند که می‌توانند ماهیت ائتلاف را تحت تأثیر قرار دهند. علاوه بر این، ماهیت همگرایی و پیوند موجود در مفهوم ائتلاف، با آنچه در مفاهیم مرتبطی نظیر اجماع و وفاق سیاسی وجود دارد، متفاوت است. پیوند و همگرایی موجود در مفهوم اجماع از نوع پیوند مستحکم و دایمی و برای دستیابی به هدفی بلندمدت و راهبردی در میان تعداد گسترده‌ای از نخبگان سیاسی صورت می‌گیرد. اما پیوند و همگرایی موجود در مفهوم ائتلاف، از نوع پیوند سست، کوتاه‌مدت و به‌منظور رسیدن به هدفی محدود و در میان تعداد کمتری از نخبگان و گروه‌های سیاسی انجام می‌گیرد. بنابراین در ذات مفهوم ائتلاف، نوعی عدم پایداری قابل فرض است.

از این روی، شرط پایداری و استمرار یک ائتلاف سیاسی در سطح میان‌مدت، تبدیل آن به یک حزب سیاسی خواهد بود. تا زمانی که یک ائتلاف به تشکیلی نهادمند تبدیل نشود، تضمینی بر استمرار و پایداری آن وجود ندارد. همچنین در نگاهی کلان و استراتژیک، یک ائتلاف، در شرایط وجود اجماعی پایدار بین نخبگان سیاسی تأثیرگذار در فرایندهای سیاسی، می‌تواند به یک ائتلاف پایدار تبدیل شود. در واقع اجماع میان کنشگران و نخبگان سیاسی، تضمینی برای پایداری ائتلاف‌ها خواهد

بود. عوامل شکل‌گیری، شاخص‌ها و نتایج شکل‌گیری اجماع، خود به تنهایی می‌تواند به‌عنوان معیارهای مستقلی در نظر گرفته‌شوند. عامل اولیه‌ی شکل‌گیری اجماع، فراهم‌شدن شرایط اعتماد میان کنشگران سیاسی، عامل تثبیت‌کننده‌ی اجماع، گسترش نهادمندی در جامعه‌ی سیاسی و شاخص تثبیت این اجماع، گسترده‌شدن رقابت‌های سیاسی و جایگزین‌شدن آن به‌جای کشمکش‌های سیاسی است. در واقع برای رسیدن به یک اجماع مستمر به‌عنوان پیش‌شرط یک ائتلاف پایدار، سه متغیر تأثیرگذار می‌باشد. به عبارت دیگر شکل‌گیری اعتماد، عامل شروع فرایند اجماع، گسترش نهادمندی سیاسی، موتور محرکه‌ی آن و برتری یافتن روابط مبتنی بر رقابت به‌جای کشمکش میان نخبگان سیاسی، به‌عنوان عامل تثبیت‌کننده‌ی اجماع، محسوب می‌شود. در این الگو، پس از تغییر ایستارها، ساختارهای لازم شکل می‌گیرند و در نهایت با شکل‌گیری این ساختارها، رفتارهای مبتنی بر ائتلاف نیز گسترش، استمرار یافته و تثبیت می‌شوند. در مجموع در فرایند شکل‌گیری اجماع، ایستارها (گسترش اعتماد)، ساختارها (نهادمندی سیاسی) و کارگزارها (تبدیل رفتارهای تعارض‌آمیز به رقابت‌ها) نقشی اساسی ایفا می‌کنند و هریک طی مراحل ذکرشده به‌صورت هم‌زمان یا مجزا، در این فرایند تأثیرگذار هستند.

در بررسی کلی از تحولات سیاسی - اجتماعی ایران پیش از انقلاب اسلامی و همچنین دوره‌ی جمهوری اسلامی، به‌طور کلی می‌توان نوعی ناپایداری همگرایی‌ها را در مناسبات و روابط میان نخبگان، کنشگران، گروه‌ها و جمعیت‌های سیاسی، مشاهده نمود. البته ماهیت، عوامل و نتایج این ناپایداری، پیش و پس از انقلاب اسلامی، دارای ویژگی‌های متفاوتی هستند. بر همین اساس مناسبات کنشگران سیاسی در جمهوری اسلامی را نمی‌توان بدون در نظر گرفتن پیشینه‌ی این مناسبات در دوره‌ی پهلوی و حتی پیش از آن بررسی کرد. همچنین شرایط و خصوصیات یک جامعه‌ی انقلابی را نیز باید در نظر داشت و باید مشخص کرد که مناسبات موجود در یک جامعه‌ی سیاسی، پس از گذراندن یک انقلاب عظیم سیاسی، براساس چه اصولی استوار خواهد بود. علاوه بر این، وقوع جنگ تحمیلی را نیز باید به این شاخص‌ها افزود و باید

مشخص نمود که مناسبات میان نخبگان سیاسی در شرایط مقابله با حمله‌ی یک کشور متخاصم، چگونه است. بنابراین دهه‌ی اول جمهوری اسلامی را باید براساس چنین ویژگی‌هایی تحلیل کرد. اما دهه‌ی دوم و سوم، وضعیت به‌گونه‌ی دیگری است. در این دو دهه به‌تدریج، ائتلاف‌های شکل گرفته در میان گروه‌های انقلابی و اسلام‌گرا، دچار گسست می‌شوند و گروه‌بندی‌های جدیدی از داخل آنها شکل می‌گیرند که دارای ویژگی‌های جدیدی هستند.

براساس رویکرد فوق، پژوهش حاضر درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال اصلی خواهد بود: «چه عواملی در پایداری و یا ناپایداری ائتلاف‌های سیاسی در دوره جمهوری اسلامی، مؤثر بوده‌اند؟ همچنین سؤالات فرعی نیز بدین‌صورت قابل بیان خواهند بود: مفهوم ائتلاف دارای چه ماهیت و ویژگی‌هایی است؟ چه متغیرهایی در پایداری یا ناپایداری ائتلاف‌ها، اتحادها، همگرایی‌ها، با توجه به نظریه‌های مختلف جامعه‌شناسی، تأثیرگذار هستند؟ مناسبات میان گروه‌بندی‌ها و کنشگران سیاسی در ایران به‌طور اعم و در دوره‌ی جمهوری اسلامی به‌طور اخص، واجد چه ویژگی‌ها، شاخص‌ها و رویکردهایی بوده‌است؟

بر این اساس، فرضیه‌ی اصلی پژوهش عبارت است از: «ناپایداری ائتلاف‌های سیاسی در ایران به دلیل منتهی نشدن این ائتلاف‌ها به اجماع میان کنشگران و نخبگان سیاسی، تحت تأثیر فقدان وجود رابطه‌ی منسجم میان سه متغیر اعتماد، نهادمندی و رقابت سیاسی بوده‌است».

به‌دلیل کوتاه‌مدت بودن ماهیت ائتلاف، تبدیل آن به ائتلافی پایدار، منوط به شکل‌گیری تغییراتی در ماهیت ائتلاف اولیه است. در شرایط عدم وجود اجماع میان نخبگان سیاسی، ائتلاف‌های انتخاباتی به‌جای تبدیل به گروه‌بندی‌های بلندمدت، شفاف و مستقل، از عمر کوتاهی داشته و کنشگران سیاسی با بازی‌های سیاسی غیرنهادمند خود، به‌جای رقابت غیرحذفی، به‌سمت کشمکش‌های بی‌ثبات‌کننده میل می‌کنند. این موضوع در مقاطعی از دوره‌ی تاریخی قاجاریه و پهلوی در ایران شکل گرفت، اما با فرض وجود اجماع مستمر یا حتی اجماعی کم‌مایه میان نخبگان سیاسی، اول اینکه

احتمال تبدیل شدن این ائتلاف‌ها به گروه‌بندی‌های دایمی، پایدار و شفاف (احزاب سیاسی)، بیشتر می‌شود و ثانیاً بر فرض عدم تبدیل ائتلاف به گروه‌بندی‌ها، امکان دارد کنشگران سیاسی از ائتلاف خارج شده و به ائتلافی دیگر پیوندند و همین عامل، به تدریج موجب شفاف‌تر شدن مواضع کنشگران سیاسی و در نتیجه شکل‌گیری گروه‌بندی‌هایی پایدارتر با هویتی شفاف‌تر و خالص‌تر می‌شود.

نکته‌ی قابل ذکر این پژوهش بارها با آن مواجه بود، فقدان پژوهش‌های بومی جدی پیرامون موضوعات جامعه‌شناسی سیاسی می‌باشد، که به دلیل عدم وجود نوآوری و عدم تلاش برای ابداع نظریه‌های بومی، با نوعی غفلت علمی مواجه شده‌است. به همین دلیل آسیب‌شناسی مسائل ایران با رویکرد جامعه‌شناسی سیاسی، کمتر مورد توجه بوده و به همین دلیل این امر عمدتاً تحت الشعاع رشته‌های اندیشه‌ی سیاسی و روابط بین‌الملل بوده‌است که این تقصیر ضرورت ابداع نظریات بومی و جدید و همچنین ترجمه‌ی کتب روز دنیا با موضوعیت جامعه‌شناسی سیاسی را دارای اهمیتی دوچندان می‌نماید.

تحقیق حاضر در سه بخش و در قالب ۹ فصل تنظیم شده‌است: در بخش اول، تلاش شده تا به کلیاتی از مباحث نظری مرتبط با پدیده، مفهوم و فرایند ائتلاف، اشاره شود و به همین جهت در فصل اول با این پیش فرض که ائتلاف، موضوعی بین‌رشته‌ای است، به مؤلفه‌های جامعه‌شناختی آن پرداخته شده‌است. همچنین از دیگر موضوعات اصلی این فصل اشاره به تغییر رویکرد علم جامعه‌شناسی از تبیین‌های تک‌علیتی به رویکردهای چندعلیتی و ضرورت تبیین موضوعات و پدیده‌های سیاسی با بهره‌گیری از دیگر علوم اجتماعی نظیر: جامعه‌شناسی، روانشناسی و مدیریت بوده‌است. در فصل دوم، پس از اشاره‌ای کلی به مفهوم ائتلاف و دیگر مفاهیم مرتبط با آن همچون اجماع، درخصوص فرایند شکل‌گیری ائتلاف و اجماع، توضیحاتی بیان شده‌است. در فصل سوم، به ارائه‌ی مدل نظری پژوهش پرداخته شده و با استفاده از دیدگاه ارائه شده در فصل اول مبنی بر ضرورت نگاه چندوجهی به پدیده‌های اجتماعی و سیاسی، به مؤلفه‌های ایستاری، ساختاری و رفتاری (کارگزاری) ائتلاف‌های سیاسی و ارتباط نظری

آن با موضوع اجماع اشاره شده است. اما در بخش دوم، در قالب فصول چهارم تا هفتم، مجموعاً مناسبات سیاسی بین نخبگان و گروه‌های سیاسی و ائتلاف‌ها و گسست‌های میان آنها، خاصه در دوره‌ی جمهوری اسلامی مورد بررسی اجمالی قرار گرفته است. نهایتاً بخش سوم این تحقیق به تبیین موضوع ائتلاف‌ها و ویژگی‌ها و بیان چرایی گسست‌ها و ائتلاف‌های سیاسی در جمهوری اسلامی اختصاص یافته است. در فصل هشتم، ابتداءً عوامل مؤثر بر اجماع سیاسی در جمهوری اسلامی ایران از منظر مؤلفه‌های سه‌گانه‌ی اعتماد، نهادمندی و رقابت اشاره شده و نهایتاً در فصل نهم، نیز به آسیب‌شناسی، ویژگی‌ها و تحلیل ائتلاف‌های سیاسی در جمهوری اسلامی پرداخته شده و در پایان نتیجه‌گیری پژوهش، بیان شده است.

ایمان حسین فزلایاق